

СВІТОВІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

УДК: 378 "71":33("19"/"20")

НАТАЛІЯ АВШЕНЮК

м. Київ, Україна

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ РОЗВИТКУ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ НА ЗЛАМІ ХХ–ХХІ СТОЛІТЬ

SOCIAL AND ECONOMIC DETERMINANTS OF TRANSNATIONAL HIGHER EDUCATION DEVELOPMENT AT THE TURN OF THE 21ST CENTURY

Розкрито сучасний стан глобального ринку освітніх послуг. Проаналізовано й охарактеризовано основні моделі транснаціональної вищої освіти, що розвиваються у контексті лібералізації торгівлі послугами. Визначено соціальні та фінансово-економічні чинники розвитку транснаціональної вищої освіти, а також здійснено аналіз національних стратегій провідних англomовних країн щодо її функціонування. Окреслено нові проблеми в освітній галузі, які потребують подальших досліджень, зокрема щодо посилення інвестування у вищу освіту, розширення доступу до якісної вищої освіти й діяльності освітніх інституцій.

Ключові слова: глобалізація, моделі транснаціональної вищої освіти, ринок освітніх послуг, експорт освітніх послуг, прямі іноземні інвестиції.

Раскрыто современное состояние глобального рынка образовательных услуг. Проанализированы и охарактеризованы основные модели транснационального высшего образования, которые развиваются в контексте либерализации торговли услугами. Определены социальные и финансово-экономические факторы развития транснационального высшего образования, а также выполнен анализ национальных стратегий ведущих англоязычных стран относительно их функционирования. Определены новые проблемы в образовательной отрасли, которые требуют дальнейших исследований, а именно относительно усиления инвестиций в высшее образование, расширения доступа к качественному высшему образованию и деятельности образовательных институций.

Ключевые слова: глобализация, модели транснационального высшего образования, рынок образовательных услуг, экспорт образовательных услуг, прямые иностранные инвестиции.

Analysis of actual state of global educational services' market has been presented. The main modes of transnational higher education, which is developed in the context of trade services liberalization, have been characterized and analyzed. Social, financial and economical factors of transnational higher education development have been determined. Analysis of national strategies of leading English-speaking countries concerning functioning of transnational higher education has been carried out. New problems in educational sphere which need further investigations have been defined, in particular intensification of investments into higher education, expansion of access to qualitative higher education and activities of educational institutions.

Key words: globalization, modes of transnational educational services, market of educational services, export of educational services, foreign direct investments.

«Освіта – це дійсно окрема держава, сфера впливу якої не може бути визначена жодною людиною, і навіть національна влада не в змозі окреслити її кордони: сфера її впливу величезна і нескінчена»

Ш.М. Талейран [1]

Постановка проблеми в загальному вигляді. Підвищений рівень попиту на висококваліфікований людський капітал у розвинених країнах світу сприяв посиленню міграційних процесів, зокрема переселенню кваліфікованої робочої сили з країн, що розвиваються. Дослідження Міжнародної організації праці показали, що в Канаді, приміром, 70 відсотків новостворених професій вимагають фахівців з вищою освітою, а США, що має одну з найбільш розгалужених мереж вищих навчальних закладів (ВНЗ), не в змозі підготувати необхідну для власних потреб кількість висококваліфікованих робітників, особливо для знаннево-інтенсивних галузей економіки [5, с. 16]. У підсумку розвинені країни почали змагатися між собою за приваблення кращих студентів з різних куточків світу, що поступово переросло у так звані «битви за мізки», або «глобальне полювання за талантами» задля підтримання своєї технологічної й економічної конкурентоздатності [3, с. 39]. Усвідомлення розвиненими країнами того факту, що освітні програми поступово перетворюються на найкращий ресурс для подальшого рекрутингу кваліфікованого персоналу, стало поштовхом для прискореного розвитку транснаціональної вищої освіти (ТВО).

Основним індикатором цієї тенденції виступає доволі швидке зростання міжнародної академічної мобільності студентів. Так, згідно з результатами досліджень Інституту статистики ЮНЕСКО станом на 2007 р. понад 2,8 млн студентів навчалася в університетах за межами рідної країни, що на 4,6 відсотків більше, ніж у 2006 та у 2,5 рази перевищує чисельність іноземних студентів порівняно з 1975 р. [4, с. 36]. Зокрема, американські статистичні джерела свідчать про те, що більшість студентів, які приїжджають до країни на навчання (90

відсотків студентів технологічних та природничо-наукових спеціальностей з Індії та Китаю), воліють залишитися і у такий спосіб стають привабливим джерелом висококваліфікованої робочої сили [9, с. 39–70].

На думку канадської дослідниці Джейн Найт, вища освіта у контексті глобалізації набула, з одного боку, ринково орієнтованих ознак, ставши освітньою послугою, відповідно до умов Генеральної угоди про торгівлю послугами (GATS – General Agreement on Trade in Services: багатосторонній договір, що регламентує правила міжнародної торгівлі та інвестування у сфері послуг), а з іншого – функцій регулятора розвитку глобального освітнього ринку та ринку праці [6, с. 18].

Однією з найважливіших мотивацій в отриманні вищої освіти за транснаціональною моделлю є її потенційна здатність до розширення можливостей працевлаштування та отримання високих дивідендів з укладених у освіту особистих інвестицій. Фахівці – випускники престижних зарубіжних університетів мають пріоритети на ринку праці і в країнах, що розвиваються, і за місцем навчання у країнах з високим рівнем розвитку. Саме тому в умовах нестачі кваліфікованого людського капіталу студенти-мігранти є надійним джерелом рекрутингу робочої сили. Можливість працевлаштування іноземних студентів у вигляді спонукального мотиву відображена навіть у процедурах надання віз до окремих країн. Наприклад, запровадження у США візи "H-1B" (американська робоча віза, котра дозволяє будь-якій американській компанії працевлаштовувати іноземних фахівців строком до шести років.) дозволило впродовж 2000–2003 рр. залучити один мільйон висококваліфікованих працівників з інших країн. Австралія, Нова Зеландія та Велика Британія розробили спеціальні еміграційні стратегії, за якими особи з високою кваліфікацією мають певний набір преференцій при отриманні трудових віз та дозволів на проживання [11, с. 11].

Іншою мотиваційною спонукою виступає прагнення власне студентів з бідних країн отримати високоякісну професійну освіту. Лібералізація економіко-політичного життя країн, що розвиваються, у 90-х рр. XX ст. сприяла значному підвищенню рівня прямих іноземних інвестицій та зростанню кількості представництв зарубіжних компаній. А відтак попит на кваліфікованих фахівців з міжнародно-визнаними дипломами зарубіжних ВНЗ суттєво зріс, що у свою чергу стало міцним стимулом до розвитку ТВО. Свідченням цьому є перманентне збільшення потоків іноземних студентів до університетів країн – членів ОЕСР, що ґрунтується на переконанні про відмінну якість освітніх послуг, котрі надаються університетами цих країн. На підтвердження зазначеного звернемося до таблиці Інституту статистики ЮНЕСКО, котра засвідчує високий рівень академічної мобільності студентів до університетів США (21,4 % усіх іноземних студентів), Великої Британії (12,6 %), Франції (8,8 %), Австралії (7,6 %), Німеччини (7,4 %), Японії (4,5 %), та Канади (2,5 %) [4, с. 36–37].

З плином часу більшість країн, що розвиваються, успішно інтегрувалися у глобальний виробничий процес, а це, у свою чергу, спричинило потребу у

розвиткові людського капіталу, котрий відповідав би вимогам глобальної економіки та міжнародним стандартам якості виробництва. Ці країни розпочали процеси реорієнтації систем вищої освіти на відповідність вимогам глобального ринку праці. Одним із індикаторів цих процесів є зміна пріоритетів у розвитку університетських навчальних програм з традиційних навчальних дисциплін на інженерні, управлінські та інформаційно-телекомунікаційні галузі.

Іншим індикатором виступає повсюдне уведення у навчальні програми університетів курсів з вивчення англійської мови. Очевидно, що управлінці в галузі освіти і професійної підготовки усвідомили важливість та необхідність володіння англійською мовою за умов глобалізації ринків праці та крос-культурної комунікації. Так, в одному зі звітів ОЕСР зазначається, що «Англійська мова є пріоритетною у сфері бізнесу та професійного розвитку, а також єдиною глобальною мовою науки, досліджень та академічної літератури» [7, с. 20].

Отже, усі зазначені чинники більшою чи меншою мірою впливають на процеси ре-орієнтації вищої освіти на відповідність кваліфікаційним вимогам глобального ринку праці та глобалізації освітньої галузі в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність заявленої проблематики в міжнародному контексті посилилася у зв'язку з поглибленням інтересу до глобального розвитку освітньої галузі, зокрема у роботах європейських (Н. Варгез, Г. де Віт, К. Хилари) американських (Ф. Альтбах, С. Джонстон, Ю. Ітон, Дж. Олдерман), канадських (Дж. Найт, Д. Робінсон) російських (Г. Лукічов, В. Мясніков, С. Тангян), українських (М. Лещенко, В. Луговий, О. Локшина, В. Кремень, Н. Ничкало, А. Сбруєва, Ж. Таланова) науковців. Проте окреслення соціально-економічних чинників розвитку ТВО в кінці ХХ – на початку ХХІ ст., на нашу думку, потребує додаткового обґрунтування.

Формулювання мети статті. Метою статті є критичне осмислення стану вищої освіти в умовах глобалізації та економічної лібералізації останнього двадцятиріччя. У руслі зазначеної мети основним завданням дослідження вбачаємо визначення соціальних та фінансово-економічних чинників розвитку ТВО, а також аналіз національних стратегій провідних англосовітських країн щодо її функціонування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нині економіки більшості країн світу переживають зміни у розподілі обсягів внеску різних секторів до внутрішнього валового продукту та працевлаштування населення. Зокрема, за оцінками експертів, частка сектору послуг сягає 60 % глобального вироблення продукції, близько 75 % надання робочих місць та 25 % товарного експорту [10, с. 8]. Освіта займає у цьому секторі міцні позиції, адже її міжнародний фінансовий оборот оцінюється експертами Світової організації торгівлі (СОТ) у 40 млрд дол США і становить 3 % від загального експорту послуг [2, с. 48].

Проникнення ринкових механізмів у освітню галузь спричинило серйозне реформування її фінансових урегулювань. Зокрема, фінансування вищої освіти зазнало найбільших змін: змістилася сама його суть, оскільки воно поступово

перейшло з відповідальності інституцій на відповідальність самих студентів. Система фінансування, що ґрунтується на оплаті студентами свого навчання, посилила індивідуальну здатність останніх купувати освітні послуги, а також визначила шляхи виникнення й поширення приватного сектору в освіті та розвитку транскордонної освіти. А відтак, освіта, що традиційно вважалася суспільним благом, поступово перетворюється на товар міжнародних торговельних відносин, внаслідок чого формується ринок освітніх послуг. У певний спосіб торговельна політика, що базується переважно на здобутті прибутків не завжди гармоніє з національною політикою розвитку вищої освіти у більшості країн. Усе зазначене спонукає уряди національних держав й міжнародні організації до пошуку оптимальних шляхів вирішення наявних проблем та розробки узгоджених регуляторних стратегій щодо управління транснаціональною торгівлею освітніми послугами у глобальному масштабі.

Ретроспективний аналіз цього процесу, на нашу думку, дозволить детально охарактеризувати соціально-економічні чинники еволюції ТВО впродовж кінця ХХ – початку ХХІ ст. Варто нагадати, що у другій половині ХХ ст. держава відігравала домінуючу роль у фінансуванні економічного розвитку та освітнього прогресу. Відповідно, державні університети у багатьох країнах світу утвердилися як провідний засіб поширення вищої освіти. Однак економічна криза, що охопила світ у 1980-х рр., послабила фінансові можливості державного фінансування вищої освіти, що поступово набирала масового характеру. Більше того, структурні програми регулювання національних бюджетів, навіть у розвинених країнах, передбачали зниження державних витрат на освіту, а також переміщення інвестицій з системи вищої освіти на шкільну [10, с. 9].

Попри фінансові негаразди соціальний попит на вищу освіту продовжував зростати, а неспроможність держави його забезпечувати призвів до появи нових форм її фінансування. Економісти поділяють реформи у цій сфері на дві категорії: 1) приватизація державних інституцій вищої освіти; 2) створення приватних ВНЗ.

Приватизація передбачала застосування принципів ринкових відносин у діяльності державних інституцій, у той час як власність інституції залишалася незмінною. У результаті використання приватизаційних заходів державні університети внесли у систему своєї діяльності методи розподілу та відшкодування витрат, а також сформували на своїй базі комерційні підприємства, що генерували прибутки, задля мобілізації ресурсів, необхідних для успішного функціонування установ.

Розвиток приватного сектора вищої освіти означав кількісне зростання і поширення навчальних інституцій недержавної форми власності, котрі не претендували на державне фінансування. Приватні університети, у більшості випадків, збирали оплату за навчання, що не лише покривала практично всі витрати, а й приносила додаткові прибутки [10, с. 9].

Дослідження показує, що глобалізація значно змінила цілі й орієнтації вищої освіти в багатьох країнах світу не зважаючи на стан їхнього економічного розвитку. Якщо у минулому університети розглядалися як інтегративна складова рушійних сил національного становлення держави, то нині вони здебільшого асоціюються з продукуванням висококваліфікованих фахівців для глобального ринку праці. Вища освіта стає привабливою галуззю для інвестування, а торгівля освітніми послугами приносить більше прибутків, ніж продукцією виробництва. Результатом цих процесів закономірно стає посилення конкуренції між провайдерами вищої освіти. Конкуренція завжди існувала у багатьох країнах на рівні державних університетів, але сьогодні ця боротьба набула іншого характеру: вона відбувається, з одного боку, між державними й приватними ВНЗ, а з іншого, – між національними та транснаціональними інституціями.

Ми погоджуємося з професором Міжнародного інституту освітнього планування ЮНЕСКО Варгезом Н.В. у тому, що знання як продукт та процеси виробництва знань стають територією конкуренції, відкритою до ринкових процесів [11, с. 14].

Водночас маємо зауважити, що знання, на відміну від університетів, котрі їх продукують, є універсальними. Натомість університети у традиційному їх сприйнятті мають амбівалентний характер: будучи інтернаціональними за змістом та формами комунікації, вони є національними за правом власності та правилами функціонування. Сучасні процеси інтернаціоналізації освіти передбачають у широкому своєму сенсі розповсюдження знань, компетентностей і цінностей, котрі мають універсальне застосування і глобальне визнання. Інтернаціоналізація проявляється переважно у транскордонній діяльності ВНЗ та міжнародній орієнтації навчальних програм, що пропонуються у локальному університеті. Глобалізація, з іншого боку, полягає у так званому «розмиванні» кордонів та меж національних систем освіти [8, с. 7].

Експансія приватного сектора в економічній сфері призвела до критичних зауважень на адресу державних освітніх інституцій, зокрема щодо неврахування ними потреб ринкової економіки при підготовці кваліфікованих фахівців. Натомість приватні корпоративні компанії розглядаються як надійні провайдери, що володіють інформацією про потреби виробничого сектора й орієнтуються на них у процесі професійної підготовки та розвитку персоналу. Розвиток приватних корпорацій з усталеною практикою підготовки спеціалістів сприяв становленню корпоративного сектора в освіті та впровадженню ринкових принципів в управління освітніми закладами.

Забезпечення і розвиток освітньої галузі в межах ринкових відносин базується на співвідношенні попиту і пропозиції освітніх послуг, а саме: попит на освіту визначається платіжною спроможністю населення, в той час як пропозиція з надання освітніх послуг відбиває можливості та прагнення державних чи приватних агенцій інвестувати в освіту. Процеси глобалізації прискорюють

утвердження ринкової ідеології в соціальному секторі як єдиної сили, що об'єднує економічну діяльність на національному та транснаціональному рівнях. Відповідно, освіта у контексті глобалізації набуває ознак прибуткового бізнесу, а саме: культурно-просвітницька діяльність за таких умов стає комерційним продуктом, громадянська спільнота перетворюється на споживачів, університети – на провайдерів, а студенти розглядаються як покупці освітніх послуг.

Визначальною у цьому аспекті стає науково-дослідницька діяльність університетів, що спрямована на продукування нового знання. В епоху економіки знань, університети перевтілюються в осередки економічної активності. Дослідження міжнародних організацій та провідних світових експертів свідчать про взаємозалежність між інвестуванням у знання та інноваціями, котрі підвищують конкурентоспроможність країни на світовому ринку. До прикладу, дослідницькі університети в США та їх докторські програми офіційно визнано рушійними силами глобалізації вищої освіти [7]. Більшість студентів, які прагнуть отримати диплом іноземного ВНЗ, особливо докторський ступінь, звертають увагу на зазначені характеристики під час вибору навчального закладу. Це, у свою чергу, стає чинником посилення академічної мобільності та залучення іноземних студентів до американських вишів, шість з яких очолюють світові рейтинги університетів.

Окреслені тенденції стали підґрунтям для експансії ринкової орієнтації у галузі вищої освіти та розквіту на цій основі її транснаціонального напрямку.

Аналіз наукової літератури за темою дослідження показав, що глобалізація розкрила перед системою вищої освіти декілька альтернативних шляхів розвитку, насамперед: 1) продовження політики надання вищої освіти через державні інституції, поступово скорочуючи доступ до неї; 2) розширення доступу до вищої освіти через державні та приватні національні навчальні заклади; 3) розширення доступу до вищої освіти через державні та приватні навчальні заклади національного та транснаціонального рівня.

Науковці акцентують на важливості вибору більшістю країн другого та третього шляхів, що значно прискорює запровадження ринкових механізмів у функціонування вищої освіти та урізноманітнює типологію (приватні, транснаціональні) провайдерів [11, с. 25].

Задля сприяння сталого розвитку транснаціональних провайдерів зазначені країни здійснюють поступове реформування регуляторних правил управління вищою освітою на своїй території, що торкаються переважно посилення фасилітативної, фінансової та контролюючої функцій. Національні підходи до регуляторної політики в галузі транснаціональної освіти, насамперед, щодо реєстрації й ліцензування транскордонних провайдерів, забезпечення якості вищої освіти, акредитації та визнання кваліфікацій безпосередньо формують характер діяльності інституцій вищої освіти, котрі надають освітні послуги міжнародного значення. За умов повсюдного розширення географії

експортування освітніх послуг за кордон, більшість країн зіткнулася з потребою врегулювання відносин у цьому секторі вищої освіти. Попри те, що переважна більшість англomовних країн вже запровадила чіткі процедури регуляторної практики щодо імпорту та експорту транснаціональної освіти, прагнення удосконалити систему забезпечення її якості надає цій проблемі статусу пріоритетної міжнародної тенденції. Красномовними прикладами інтернаціонального співробітництва у цій сфері слугують спільні угоди провідних міжнародних організацій, що поширюються як у регіональному, так і глобальному масштабах. До них за рядом ознак відносять: 1) «Кодекс професійної практики у наданні транснаціональної освіти» (ЮНЕСКО, Рада Європи, 2001 р.); 2) «Керівні вказівки щодо забезпечення якості транснаціональної вищої освіти» (ЮНЕСКО, ОЕСР, 2005 р.); 3) «Вища освіта перетинає кордони: довідник-порадник щодо транскордонної освіти» (ЮНЕСКО, Федерація навчальних інституцій, 2006 р.) [12, с. 7].

Вивчення зазначених документів показало, що вони покликані насамперед захищати інтереси студентів як споживачів освітніх послуг, а також допомогти національним органам управління освітою розробити регуляторні процедури для повноцінного функціонування транснаціональної освіти, зокрема в межах Генеральної угоди торгівлі послугами. Зокрема, експерти засвідчують наявність великої кількості транснаціональних провайдерів вищої освіти, котрі надають свої послуги на базі приватних навчальних інституцій. Ця співпраця у свій час дала відчутний поштовх до розвитку транснаціональної освіти, з одного боку, а з іншого – допомогла локальним приватним ВНЗ розробити ринково-орієнтовані навчальні курси (бізнес адміністрування, комп'ютерні науки, маркетинг, економіка та фінанси, комунікація), сприяти працевлаштуванню випускників, отримати конкурентну плату за навчальні послуги від студентів, а також призупинити відтік талановитої молоді закордон.

Висновки результатів дослідження. Підсумовуючи викладений матеріал, зазначимо, що ТВО розглядається фахівцями провідних міжнародних організацій та університетських асоціацій як певний тип освітньої діяльності, створений у відповідь на вимоги глобального ринку праці, котрий орієнтований на функціонування економіки знань й продукування знань. І провайдери (продавці освітніх послуг), і бенефіціарії (покупці освітніх послуг) обопільно зацікавлені в інвестування у ТВО, оскільки цей вид інвестицій є корисним та цінним для обох сторін. Адже прибутки від інвестицій для провайдерів і підвищена заробітна плата для володарів дипломів закордонних університетів є надійною рушійною силою, що прискорює експансію ТВО.

Однак, становлення й розвиток транснаціональної освіти провокує появу нових проблем в освітній галузі, які насамперед пов'язані з посиленням інвестування у вищу освіту (розподіл фінансування між державними та приватними, національними та іноземними навчальними закладами), розширенням доступу до якісної вищої освіти і діяльністю освітніх інституцій (визначення меж

запровадження ринкових механізмів тощо). На нашу думку, вони потребують детальнішого розгляду й окремих досліджень.

По-перше, швидке розростання сегмента вищої освіти за рахунок приватних і транснаціональних університетів свідчить про нагальну необхідність створення ґрунтовної регуляторної основи для управління діяльністю різнотипних провайдерів вищої освіти. Адже неврегульоване збільшення таких інституцій може мати непередбачувані наслідки у довготерміновій перспективі розвитку країни. Держава має зайняти активну позицію у розробці правил та процедур створення транснаціональних університетів, а також механізмів забезпечення якості та рівності їх функціонування.

По-друге, кількісне зростання транснаціональних університетів спричиняє посилення конкуренції між ними та національними ВНЗ. Цілком природно, що успішні студенти для розширення географії працевлаштування оберуть для навчання транснаціональні університети, а це, у свою чергу, значно послабить позиції місцевих інституцій вищої освіти на локальному ринку освітніх послуг.

По-третє, вузька орієнтація навчальних курсів на кваліфікаційні потреби ринку праці у транснаціональних університетах може призвести до обмеження у розвитку вищої освіти, що свідчить про необхідність запровадження регуляторних механізмів щодо формування курікулумів ВНЗ.

По-четверте, транснаціональну освіту часто пов'язують з таким явищем, як «відтік мізків», оскільки більшість студентів, які навчаються закордоном за програмами академічної мобільності, не повертаються на батьківщину. А відтак існує об'єктивна загроза, що поширення трудової міграції може зашкодити розвитку національних економік окремих країн.

Перспективи подальших розвідок. Зважаючи на низку окреслених проблем, які є нагальними для вирішення в Україні, вважаємо, що перспективними напрямками подальших досліджень є вивчення шляхів їх оптимального вирішення на основі поєднання кращих здобутків вітчизняного досвіду з прогресивними ідеями відповідного досвіду розвинених країн.

Література

1. Борисов Ю. В. Шарль Морис Талейран / Ю. В. Борисов. – М. : Международные отношения, 1989. – 328 с.
2. Alderman G. The Globalization of Higher Education: Some Observations Regarding the Free Market and the National Interests / G. Alderman // Higher Education in Europe. – 2001. – № XXVI (1). – P. 47–52.
3. Chanda N. The tug of war for Asia's best brains / N. Chanda // Far Eastern Economic Review. – 2000. – № 163 (45). – P. 38–45.
4. Global Education Digest 2009: Comparing educational statistics across the world. – UNESCO Institute for Statistics : Montreal, 2009. – 264 p.

5. ILO. Promoting employment: policies, skills, enterprises. – Geneva : ILO, 2004. – 171 p.
6. Knight J. Higher education crossing borders: a guide to the implication of the GATS for cross-border education / J. Knight. – Paris : UNESCO; Commonwealth of Learning, 2006. – 76 p.
7. OECD. Higher education to 2030: Globalization. – Paris : OECD, 2009. – 360 p.
8. Teichler U. The changing debate on internationalization of higher education / U. Teichler // Higher Education. – 2004. – № 28 (1). – P. 5–26.
9. Tremblay K. Student mobility between and towards OECD countries: a comparative analysis / K. Trambley. – OECD, International mobility of the highly skilled. – Paris : OECD, 2002.
10. Varghese N. V. GATS and Higher Education: the Need for Regulatory Policies / N. V. Varghese. – Paris : UNESCO, International Institute for Educational Planning, 2007. – 26 p.
11. Varghese N. V. Globalization, economic crisis and national strategies for higher education development / N.V. Varghese. – Paris : UNESCO, International Institute for Educational Planning, 2009. – 36 p.
12. Verbik L. National Regulatory Approaches to Transnational Higher Education / L. Verbik, L. Jokivirta // International Higher Education. – 2005. – № 41. – P. 6–8.